

Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez

SZENTPÉTERI JÓZSEF

*Tanulmányomat az örökifjú
Tomka Péternek ajánlom*

Az avarság és a magyarság feltételezett egymás mellett élésének, illetve egymásba olvadásának problémaköre már nemzedékek óta foglalkoztatja a hazai és nemzetközi népvándorlászor-kutatás művelőit. Mindig is a vizsgálódások fő témakörébe tartozott, ezért most csakis az általunk legfontosabbnak tartott véleményeket ismertetjük az elmúlt fél évszázadra való visszapillantással, bemutatjuk a jelenlegi kutatások főbb témaköreit, és röviden vázoljuk a jövő ez irányú feladatait, lehetőségeit. Szükség is van erre az áttekintésre, hogy megtudjuk, mire jutott az önállósodás útján 1990-ben elindult népvándorlás koros régész generáció,¹ szellemi vezetőjüknek pontosan két évtized-

1 Az önálló arculatukat megmutatni vágyó fiatal népvándorlás koros kutatók 1990-ben Szentesen a *Hadak útjára* léptek, ez lett a hamarosan más régészeti korszakokat művelő ifjú régészek számára is példaként szolgáló, évi rendszerességgel sorra kerülő konferenciafolyam neve. Az a generáció természetesen már átadta a stafétabotot a rákövetkező nemzedéknek, a hiánytalanul megrendezett éves ülésszakok vezető elnöke azonban ma is ugyanaz a személy, Tomka Péter.

del ezelőtt nyomtatásban megjelent szavai mennyiben váltak valóra: „Ha összevetjük mai tudásunkat a 40, illetve a 20 évvel ezelőttivel, egyenesen mellbevágó a különbség. További 20 év múlva, kemény munkával, odafigyeléssel és szerencsével még többet fogunk tudni.”²

2 Éppen két évtized telt el azóta, hogy a *Honfoglalásról sok szemmel* című sorozat első kötetében (*Honfoglalás és régészet*) megjelent a fenti idézet. Tomka Péter ezekkel a szavakkal fejezte be a Kisalföld 9. századi népességéről írott tanulmányát a Magyar Nemzeti Múzeumban 1992. december 7–8-án tartott ülésszakon, melyet a Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztálya keretében működő Magyar Östörténeti Bizottság rendezett a magyar honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére: Tomka 1994, 106. Ugyanitt a témakörbe vágó tanulmányok: Bálint 1994; Bóna 1994; Szőke 1994. Többek között ennek a hagyománynak a folytatására alakult meg 2012 februárjában a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában az a virtuális intézmény (MTA BTK MÖT), mely magára vállalta, hogy tovább viszi az interdiszciplináris összefogással művelt, de önálló diszciplínaként is értelmezhető magyar östörténeti kutatások hazai koordinálásának nem kis felelősséggel járó feladatát:

1. kép: *Hunor és Magor*. László 1991, 8. oldal nyomán

Tudománytörténeti visszatekintés

Arany János költeménye, a *Rege a csodaszarvasról* már iskolás korunktól kezdve mindnyájunk kedvelt olvasmánya, melynek képi világa legszebben egy régész professzor festményén³ (1. kép) elevenedett meg számunkra, aki előbb volt képzett festőművész, mint archeológus. A vers gyakran idézett részlete („Hunor s Magyar két dalia, két egytestvér, Ménrót fia...”) nem véletlenül vált szállóigévé, hiszen mindenki számára közérthető mondanivalója a magyar etnogenezisnek egyfajta hun/avar–magyar rokonságára utal.⁴ A *termékeny bizonytalanság* elvének hangoztatása mellett is számos zseniális meglátást, kevés adatra támaszkodva is oly sok előrevivő és időt álló gondolatot teremtő, ugyanakkor komoly vitát is generáló *László Gyula* (1910–1998) nevéhez elválaszthatatlanul hozzátapadt az úgynevezett *kettős honfoglalás* elmélete,⁵ melynek térképes argumentációjához egy olyan, máig meg nem haladott illusztrációt⁶ szerkesztett életművének egyik utolsó nagy összefoglalásában, ahol egy és ugyanazon térképen ábrázolta a késő avar kori és a magyar honfoglalás kori temetkezési helyeket⁷ (2. kép). Az iskola-teremtő László professzor alaposan feladta a leckét az utódoknak: amennyiben meg kívánjuk haladni ezt az egyidejűséget *sugalló* képet, ahhoz mindkét korszak régészeinek olyan alap kutatásokat⁸ kellene végezniük

és publikálniuk, amelyek nyomán – a modern térinformatikai módszerek bevonásával – az egész Kárpát-medencére nézve összehasonlíthatóak lennének ennek a két, régészeti hagyatékuk alapján jól elkülöníthető korszaknak a lelőhelyei.⁹

A 20. század második felének másik kiemelkedő iskola-teremtő professzora, *Bóna István* (1930–2001) 1971-ben jelentette meg a Kárpát-medence népvándorlaskor-kutatásának összefoglalását, ebben külön fejezetet szentelt az avar továbbélés problémájának és a 9. század régészetének.¹⁰ A kutatók egy része már akkor számolt azzal a lehetőséggel, hogy a 8. század végi avarellenes frank hadjáratok nem irtották ki a teljes népességet, s emiatt feltételezhető, hogy az avarság kisebb-nagyobb tömegben megérette a magyarok honfoglalását. E feltevés mellett némelyek nyelvészeti ellenérveket, a Kárpát-medence 10–11. századi magyar és/vagy szláv helynévanyagát állították szembe, melyek szerint egyetlen helynév sem utal korábbi etnikum jelenlétére. A két tudományág eredményei e téren *azóta sem* hozhatók megnyugtatóan összhangba.

Egy bő évtizeddel később, 1984-ben a Magyarország történetét tíz kötetben átfogó sorozat első részében szintén Bóna István tárgyalta a késő avar korszak gazdasági-társadalmi viszonyait, az Avar Birodalom felbomlását: a nyugati részén a Karoling Pannónia, az Oriens jött létre, míg az Alföldön és Erdélyben is megváltoztak az uralmi viszonyok.¹¹ Számunkra itt fontos megállapításai szerint fennállásának vége felé az erősen tagozódott avar társadalom vezető rétege elszakadt a köznéptől. A fő- és részfejedelmek (kagán, jugurru, tudun) szinte egymástól független területekre osztották fel a kora avar korban még szilárdan egy kézben tartott birodalmat. Az egymással vívott harcaik legalább oly mértékben hozzájárultak országuk hanyatlásához, mint a külső támadások okozta veszteségek. A griffes–indás műveltséggel rendelkező késő avar népesség szabad társadalmát a felövezett férfiak családjai alkották: számuk a régészeti leletek tanúsága szerint az összlakosságának legfeljebb egytizedét tehetta ki. (Ez az

<http://www.btk.mta.hu/magyar-ostorteneti-temacsoport-hu.html>.

3 László Gyula akvarelljén Hunor és Magor ábrázolása a feltételezett hun/avar–magyar rokonság egyfajta képi megformálása: László 1991, 8.

4 A témakör legújabb áttekintése: Romsics 2014, s. különösen *Romsics 2014*, 547–549.

5 Az egyes elemeiben több helyen leírt „kettős honfoglalás” első részletes összefoglalása: László 1970. Az akkor parázs vitát kiváltó elmélet László Gyula halála óta ma már csak hamu alatt parázslík; az elmélet kutatástörténetéről: Bálint 1989, 232–235. Legújabbban: Langó 2007, 124., 442. j.

6 A *Késő avar (onogur) és az Árpáddal bejött magyarok lelőhelyei* című térkép keletkezési körülményeiről könyvének képjegyzékében így ír a szerző: „A Kiss Attila, Erdélyi István és Szentpéteri József gyűjtése alapján összeállított térképet árajzolta Badics Ilona.” László 1988, 168. (4. kép).

7 Ugyanez a térkép a következő képaláírással jelent meg a 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatástörténetét összegző monográfiában: *A László Gyula által felvetett kettős honfoglalás egyik vélt érve: a 10. századi és az azt megelőző időszak sírjainak egymáshoz való viszonya*. Langó 2007, 152, 105. kép.

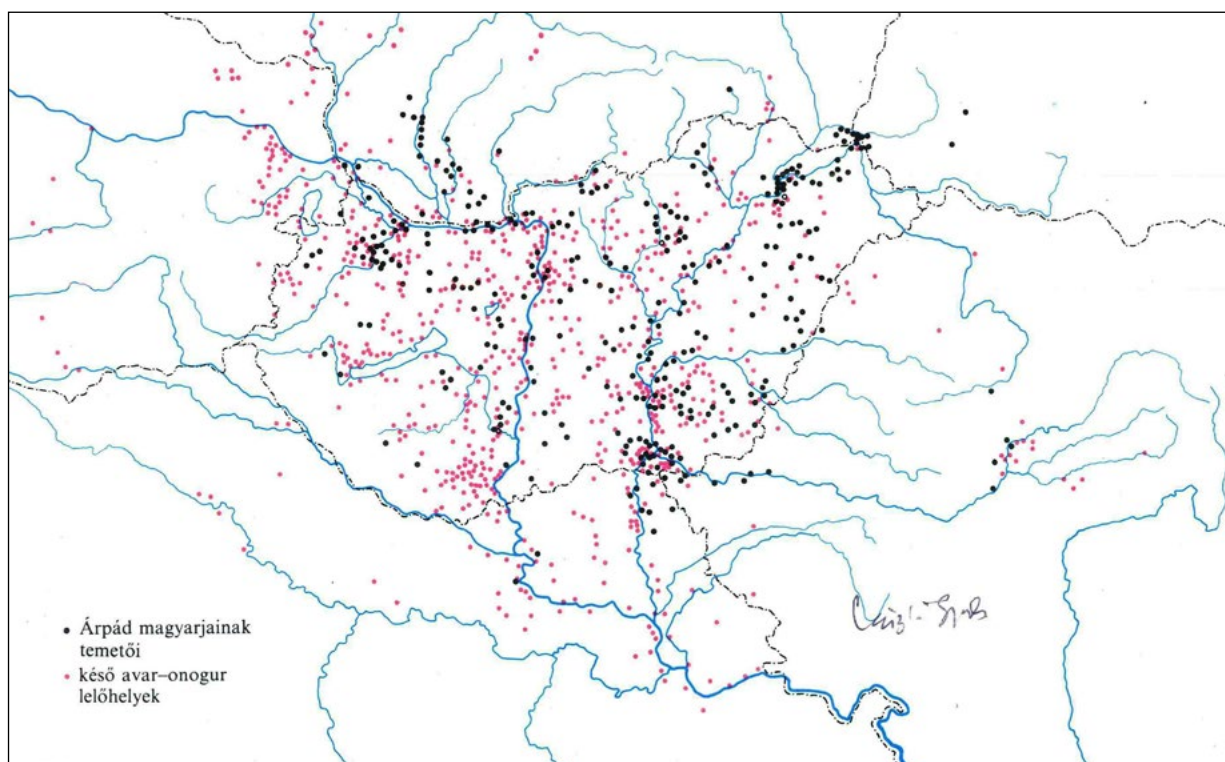
8 Az avar kori lelőhelyekről: Csallány 1956 és Szentpéteri 2002; Makkay 2003; a magyar honfoglalás korára Fehér–Éry–Kralovanszky 1962. Az avar lelőhelyeket tartalmazó *lelőhely-*

kataszterek és az ezzel egyidejűleg minden egyes lelet nyilván tartására szolgáló elektronikus *lelőkataszterek* létrehozásának elodázása diszciplínánk ma már semmivel sem védhető, immár több mint fél évszázados adóssága: egy teljes Kárpát-medencei áttekintést nyújtó korszerű *számítástechnikai-térinformatikai adatbázis* fejlesztése elengedhetetlen feltétel és kiindulópont minden további összefoglalás és hosszú távú kutatás számára.

9 Ebbe az irányba mutatnak az ADAM és ÁRPÁD Program tervei: vö. Szentpéteri 2012 (s. a.).

10 Bóna 1971, 324–334.

11 Bóna 1984, 333–373.

2. kép: Késő avar kori és magyar honfoglalás kori lelőhelyek László Gyula térképén – a szerző aláírásával.
László 1988, 16. oldal, 4. kép nyomán

arány a honfoglaló magyarsággal való összehasonlítás során a későbbiekben még mélyebb értelmet nyer.) Bóna megfigyelése szerint az avarságba olvadó vazallus népek vezetői (a gepidák és szlávok főnökei) a korábbi századokban csupán avar investitúra-jelvényként juthattak a nomád állam hierarchijában jelentős szerepet betöltő veretes övhöz – amellyel egyszerre „avarrá” váltak a hatalom szemszögéből.¹² Feltételezésem szerint ehhez hasonló folyamat játszódhatott le a honfoglaló magyarság vezető rétege és a már zömében paraszti, letelepedett életmódot folytató avarság korabeli vezetői között.

Az elmúlt néhány évtizedben Szóke Béla Miklós sorra jelentette meg összegző tanulmányait a 9. századi Kárpát-medencéről.¹³ Kutatásai alapján valószínűsíthető, hogy az Alföldet ugyanaz az avar népesség lakta, mint a korábbi századokban – viseletük, temetkezési szokásaik keveset változhattak. Politikai elszigeteltségük együtt járt a kulturális – s egészítsük ki: kereskedelmi – kapcsolataik csökkenésével, melynek eredményeként a Pannóniában tipikus Karoling-peremkultúra

termékei a Dunán innen, azaz a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon már nem terjedtek el. Szervesen kibontakozó munkássága során mind időrendi, mind az Avar Birodalom egyes régióit érintő kérdésekben olyan eredményekre jutott, melyek zsinórmértékül szolgálnak a hazai és nemzetközi kutatás számára. Az Ennstól a Bécsi-medencéig terjedő Felső-Duna-völgy és Pannonia (együttesen a frank Oriens) régészeti hagyatéka az Avar Kaganátus és a keresztény bajor–frank műveltség elemeinek ötvöződéssel alakult ki a 9. század első felében. A század közepétől, az egységesülés során a táj kevert avar–szláv–bajor (frank) népessége az előzőkből hagyományozódó sajátos ékszertípusokat, viseleti tárgyakat, eszközöket hozott létre.¹⁴ A Nagyalföld 9. századi lakosságával kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a kritika alá vont történeti, nyelvészeti és régészeti forráscsoportok egyike sem támasztja alá azt az elképzelést, miszerint e terület Krum bolgár kán 803. évi hadjáratával tartós dunai-bolgár hódítás alá esett volna.¹⁵ Bevezetónket az ő szavaival zárjuk a Kárpát-medence 9. századi régészeti hagyatékának a honfoglaló magyarokhoz való kapcsolódásáról: „Hi-

12 Bóna 1984, 336. Az avar kori germán katonai segédnépekhez: Szentpéteri 2009.

13 Két fontos tanulmány idevágó munkásságából: Szóke 1990–1991, Szóke 2011a.

14 Szóke 1994, 83.

15 Szóke 1993, 40.

ányoznak a biztos fogódzók a honfoglaló magyarok első generációja régészeti lelethorizontjának meghatározásához, amiként az is további kutatások tárgya kell legyen, hogy vajon milyen sokáig maradhattak változatlanok a Kárpát-medence egyes vidékeinek 9. századi kulturális szigetei.¹⁶ Akadémiai doktori disszertációjának¹⁷ tárgyául a Karoling-kori Pannónia történeti, régészeti és művészettörténeti szempontú vizsgálatát választotta, s éppen ezért nem véletlen, hogy ő tartott előadást ebből a témakörből ezen a konferencián, valamint ő rendezte a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb állandó kiállítását a Kárpát-medence Karoling-korszakáról.¹⁸

Az Alföld 9. századi történetéről 1992-ben Szegeden rendezett konferencia¹⁹ – úgy tűnik – csak kissé vitte előre a kutatást a konszenzuseresés útján. Amíg *Madaras László* módszertani szempontból szkeptikus felfogásával a korábbi népsűrűséghez képest rendkívül gyéren lakott területet és szegényes anyagi kultúrával rendelkező lakosságot képzelt el,²⁰ addig *Juhász Irén* (Szarvas-Grexa-téglagyár és Szarvas-Rózsás)²¹ és *B. Nagy Katalin* (Székkutas-Kápolna-dűlő lelőhelyekről)²² olyan leletegyütteseket jellemez 9. századi emlékcsoportként, melyek áttörnek a klasszikus 8. századi besorolási határokat. Mindenekelőtt a vésett–poncolt–palmettás övveretek, a kétrészes, lapos, indadíszes nagyszíjvégek hármas csoportosítású veretekkel, a lilimos, pikkelymotívumos és pálcátagos palmettás díszítmények, állatfej alakú lószerszámveretek kerülnek ebbe a kategóriába. Megállapításaik szerint „A Dél-Alföldön előkerülő, 9. századba is átnyúló temetőkre nem szükségképpen érvényes az elszegényedés, a „hiányos övgarnitúrák”, „a leletnélküliség...”²³ Ezt támasztja alá *Garam Éva* is a Tiszafüred–Majoroshalom lelőhely 1283 síros késő avar kori temetőjéről írott monográfiájában, mely szerint²⁴ a Tisza menti lakosság életében azok a magyar honfoglalók jelentettek válto-

zást, akik az avar temetőtől csupán néhány száz méterre nyitottak új temetkezési helyet.²⁵

Az asszimiláció kérdésköre a régészet szemszögéből

Bár az asszimiláció bonyolult folyamatát csakis több tudományág közös erőfeszítésével lehet megközelíteni, itt és most csak azt vizsgálom, hogy mi jelentheti az ezzel kapcsolatos régészeti elemzések korlátait. Melyek azok a jelenségek, amelyek összehasonlíthatók a késő avar korszak legutolsó és a honfoglaló magyarok letelepülésének legkorábbi szakaszából?

A topográfiai terepbejárások és az elmúlt évtizedekben folytatott autópálya-átsatások során napvilágra került települések feldolgozása még sokáig leköti az ezzel foglalkozó régészek energiáit. A mintegy 3450 ismert avar kori lelőhely²⁶ ellenére bizonyos, hogy olyan temetkezési helyet, amelyet mindkét népesség folyamatosan használt, csak néhányat ismerünk. Az újonnan jött népesség döntő többségében új temetkezési helyeket nyitott, ezzel sem alkalmazkodtak a korábban itt élt népesség szokásaihoz. Miért fontosak számunkra mégis azok a lelőhelyek, ahol mindkét népesség sírjai megtalálhatók? Mert ezeknél az eseteknél van a legnagyobb esély arra, hogy a magyar honfoglalást megélt avar kori lakosság leletanyagát azonosítsuk – legyen az bár a legkülönbözőbb társadalmi réteg hagyatéka.

Az egymástól jellegzetesen eltérő tárgyi kultúrák huzamosabb időn keresztül való keveredése egyazon személynél, illetve közösség hagyatékában – ez lenne a legkézenfekvőbb bizonyíték két különböző műveltség egyidejűsége mellett. A leg súlyosabb érv az avar–magyar asszimiláció elfogadását *ellenzők* részéről az volt, hogy *nincs ilyen, hiteles körülmények között feltárt lelőhely*. Azokban az esetekben pedig, ahol ez idáig felmerült a közösen használt temetkezési hely gyanúja, legtöbbször az az álláspont került elfogadásra, hogy a honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori temetkezések

16 Szőke 1994, 83. A Kárpát-medencébe települő népek első generációja régészeti hagyatékának meghatározási nehézségeihez: Istvánovits–Kulcsár 2001.

17 Szőke 2011b.

18 A Karoling-kor és a magyar honfoglalás korának új állandó kiállítása nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban, katalógusai: Szőke 2014a, Szőke 2014b; Révész 2014a, Révész 2014b.

19 Lőrinczy 1993.

20 Madaras 1993.

21 Juhász 1993.

22 Nagy 1993.

23 Nagy 1993, 160.

24 Garam 1995, 430.

25 A szegedi konferenciát közvetlenül megelőző tanulmányok az avarság 9. századi továbbéléséről: Bálint 1989, 184–192; Szalontai 1991, Szalontai 1992; Szentpéteri 1993. Az azt követő időszakból: Kiss 1995, Kiss 1998, Kiss 1999–2000; Kürti 2004; Szalontai 1995, Szalontai 1996, Szalontai 1997, Szalontai 2000, Szalontai 2001; Szentpéteri 1997.

26 Szentpéteri 2002. (A lelőhelyekre vonatkozó adatgyűjtés záró határideje: 1993, a bibliográfiát tekintve: 2001).

jóval a késő avar kori temető felhagyása *után* történtek, tehát kontinuitásra ne is gondoljunk!

Mindezek *ellenére* próbáljuk áttekinteni a Kárpát-medence 8–11. századi településtörténetét az eddig összegyűjtött régészeti lelőhelyek alapján. A nemrég ismét elindított avar kori²⁷ és magyar honfoglalás kori, illetve Árpád-kori lelőhelykataszterek²⁸ előzetes adatai szerint mintegy 3000 lelőhellyel számolhatunk a 7. század vége – 8. század eleje és a 11. század vége között, ezek közül körülbelül fele-fele arányban oszlik meg a késő avar kori lakossághoz, illetve a honfoglalás kori, majd államalapítás kori magyar népességhez kapcsolható lelőhelyek száma. A vizsgált három évszázadhoz képest az alább felsorolt lelőhelyek száma meglehetősen csekély, semmiképpen nem általánosítható érvényű. Az e tekintetben számba vehető lelőhelyek a Kárpát-medence legkülönbözőbb pontjain, egymástól eltérő természetföldrajzi körülmények között kerültek elő: *Győr-Téglavető-dűlő* (Győr-Moson-Sopron megye, a feltárások ideje: 1901–1905);²⁹ *Prsa/Perse II. Bérc* (Szlovákia, 1930-as évek, 1941–1942, 1948–1950, 1954);³⁰ *Visznek-Kecskehegy* (Heves megye, 1939–1940, 1942, 1968);³¹ *Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalmi-dűlő* (Békés megye, 1954–1955, 1963–1964);³² *Balmazújváros-Hortobágy-Árkus* (Hajdú-Bihar megye, 1959);³³ *Gyöng-Vásártér* (Tolna megye, 1968–1983);³⁴ *Vörs-Papkert B* (Somogy megye, 1983–1985, 1987–1993).³⁵ Ami közös bennük: mindegyik olyan késő avar kori leletanyaggal is rendelkezik, amelynek tanúsága szerint az adott népesség megélhetette a magyarok letelepedését. El kell azonban ismerni: ma még nem rendelkezünk olyan perdöntő régészeti bizonyítékkal, amellyel tudományágunk bevett szabályai szerint módszertanilag kifogástalanul érvelhetnénk a népesség asszimilációja mellett. Egyelőre elégségesnek látszik némely esetben azt elfogad(tat)ni, hogy az adott terület folyamatos temetkezésre szolgált a 9–10. század fordulóján, azaz nem volt idő-

beli hiátus (törés) a különböző (avar kori és magyar honfoglalás kori) régészeti műveltséggel rendelkező lakosság életében.

Jelenlegi ismereteink így összegezhetők e vonatkozásban: az eddigi megfigyelések hiányosságai, illetve az asszimilációt eleve kizáró szemlélet mellett is feltételezhető, de a rendelkezésre álló bizonyítási eljárásainkkal egyértelműen *még nem igazolható* az avar–magyar asszimiláció, a Kárpát-medencében talált lakosság és a betelepülő honfoglaló magyar népesség egymásba olvadása. Az elgondolkozatóan kisszámú közös lelőhely önként adja a megoldás lehetőségét: amennyiben az avarság bizonyos hányada megélte a magyarok bejövetelét, akkor az feltételezhető, hogy a megváltozott hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az új vezető réteg mindenhol a saját köreiből származó vezetőt ültessen a települések élére, akik aztán együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal.

Ha azonban néhány esetben mégiscsak megragadható lenne az azonos időben közösen használt temető jelensége, akkor is – mint a felsorolt lelőhelyek esetében – figyelemre méltó, hogy a honfoglaló magyar emlékanyaggal eltemetett férfiaknál csakis a lószerszámok és a fegyverek (ezek is kizárólag tegezek!) lennének a korszakra jellemző bizonyítékok (*jelképes lovas temetkezések*). Ezek akár a hatalomba való beiktatási jelvényekként is értelmezhetők. Klasszikus honfoglalás kori veretes öv eddig egyetlenegy ilyen személynél sem került elő! Kérdezhetjük, hogy nem csupán a temetkezési rítus átvételéről van-e szó? Avagy milyen megfontolások vezettek a honfoglaló magyarságra jellemző részleges lovas temetkezés rítusának mellőzéséhez, azaz hogy még a lóbőr sem került sírba ezekben az esetekben!

Amennyiben (most még csak nagyságrendileg sem körvonalazható számban) a késő avar kori népesség valóban megélte a magyarok bejövetelét, akkor azal a további feltevéssel kell számolnunk, hogy zavartalanul tovább éltek (és temetkeztek), vagy a településeik (temetőik) részben vagy egészében megszűntek, s úgy lettek a hódítók alárendeltjei, hogy a betelepülők számukra azonos társadalmi rétegeibe tagozódhattak: a lakosság zöme a „nincstelenség” táborát szaporította (ne feledjük, hogy az egész késő avar kor folyamán a temetkezéseikből ismert lakosság 9/10-ed része nem rendelkezett klasszikus griffes–indás leletanyaggal); a köznép vezetői pedig – a saját népességükből származó fegyvereseik élén – a honfoglaló magyarok társadalmának középszintű vezetőihez integrálódhattak

27 Szentpéteri 2012 (s. a.)

28 Fehér–Éry–Kralovánszky 1962.

29 Fettich 1943; Tomka 1971; Szentpéteri 2002, 150.

30 Kovrig 1947; Točík 1963; Zábójník 1995, Nr. 56.; Szentpéteri 2002, 296.

31 Török 1975; Török 1982; Szentpéteri 2002, 416.

32 Szabó 1976, 52–54; Szalontai 1992, 309–347; Szentpéteri 2002, 337–338.

33 Kralovánszky 1965, 34–35; Kürti–Menghin 1985, 82–83; Szentpéteri 2002, 42.

34 Rosner 1971–1972; Rosner 1973–1974; Szentpéteri 2002, 152.

35 Költő 1988, 12–13; Szentpéteri 1991; Költő 1993; Költő–Szentpéteri 1996b; Szentpéteri 2002, 417–418.

(katonai segédnépek). Ma még eldönthetetlen kérdés, hogy átvették-e azok rangjelzőit, s ezáltal levetették-e a korábbi korszak hatalmi szimbólumait, lemondtak-e „avar” voltukról.

Két különböző kutatási irányban látom a jelenleg kissé megmerevedett álláspontokból való kilábalás lehetőségét:

a) *Mikroelemzések* végzésével, amelyek egy adott lelőhelyre (leletegyüttesre vagy temetkezési rítusra) koncentrálnak elemzik a vizsgált korszakot. Erre a megközelítésre hozom példának a Somogy megyei *Vörs-Papkert B lelőhely* régészeti, történeti antropológiai és szerológiai eredményeit. Az 1983 és 1996 között feltárt 716 sír közül több mint 40-ben magyar honfoglalás kori leletanyagot találtunk (Költő László és a szerző ásatása).³⁶ Kétségtelen tény, hogy bármennyire jól értékelhető leletanyaggal rendelkezzen is, egyetlen lelőhely nem fogja megoldani a késő avar kori és a honfoglalás kori magyar népesség esetleges összeolvadásának problémakörét; arra azonban felhívhatja a figyelmet, hogy történelmi folyamatokat csakis regionális megközelítéssel lehet értelmezni, mindig a helyi sajátosságokat, jelenségeket kell figyelembe venni – még a legbonyolultabb asszimilációs kérdések vizsgálatánál is.

Jelenleg folyik a Lengyel Imre biokémiai-szerológiai módszertanával kialakított családrekonstrukciók³⁷ genetikai vizsgálatokkal való ellenőrzése: az MTA BTK Régészeti Intézet Genetikai Laboratóriumában remélhetőleg hamarosan választ kapunk az általunk feltételezett avar–magyar asszimilációs folyamatok kritikus kérdéseire.

b) A másik általam javasolt megoldás: a *Kárpát-medence régészeti hagyatékának* teljes körű felmérésével egy *on-line* elérhető *térinformatikai adatbázis*³⁸ létrehozása. Örömteli fejlemény, hogy ez a program is elkezdődött: az MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoportjában³⁹ megkezdődtek az „ADAM és ÁR-

PÁD” Program⁴⁰ munkálatai, amelynek során szándékunk szerint elkészítjük azt az avar korszakot és a magyar honfoglalás korát, valamint a teljes Árpád-kort (vagyis az 567/568 és 1300 közötti) időszakot átfogó *lelőhelykatasztert*, mely később egészen az egyes leleteket tartalmazó *leletkataszter* szintjére fejleszhető. Hamarosan mindez megtekinthető lesz az MTA BTK MÖT honlapján (<http://www.arpad.btk.mta.hu>).

Kitekintés

Tanulmányunkat azzal fejezzük be, hogy idézzük azt *A középkori Székelyföldről* szóló kétkötetes művet,⁴¹ amelynek szerzője, *Benkő Elek* kritikus óvatossággal jelöli meg a kutatások további irányát: monográfiájában – összhangban *Fóthi Erzsébet*, *Bernert Zsolt*, *Hajdu Tamás*, *Kövári Ivett* embertani elemzéseinek a második kötetben megjelent kutatási eredményeivel⁴² – úgy összegzi a korai székelyekről szóló kutatásait, hogy „a székely kapcsolatokkal gyanúba fogott népesség embertani szempontból a Dunántúl és az Alföld népességéhez, jellemzően a Kárpát-medence honfoglalás előtti népességéhez áll közel”.⁴³ Az ebből a megállapításból is logikusan következő tanulságok levonása – reményeim szerint – már nem sokáig várat magára.⁴⁴

Irodalom

Bálint 1989

Bálint Csanád: *Die Archäologie der Steppe. Step-penwölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Wien–Köln.

Bálint 1994

Bálint Csanád: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Györffy György–Kovács László. Budapest, 39–46. (A honfoglalásról sok szemmel 1.).

36 Költő–Szentpéteri 1988; Költő–Szentpéteri 1990; Költő–Szentpéteri 1996a; Költő–Szentpéteri 1998; Költő–Szentpéteri 2001; Költő–Szentpéteri 2005; Költő–Szentpéteri 2014a; Költő–Szentpéteri 2014b.

37 Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1991; Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992; Költő–Szentpéteri–Bernert–Pap 2014a; Költő–Szentpéteri–Bernert–Pap 2014b.

38 Az avar korszak és a 9. századi Kárpát-medence térképes ábrázolásainak témaköréhez: Bóna–Szentpéteri 1984; Bóna–Szentpéteri 1994; Szentpéteri 1995; Bóna–Szentpéteri 1996; Szentpéteri 1996a; Szentpéteri 1996b; Szentpéteri 1996c; Szentpéteri 2006; Szentpéteri 2008; Szentpéteri 2009.

39 Az MTA BTK MÖT honlapjának elérhetősége: <http://www.btk.mta.hu/magyar-ostorteneti-temacsoport-hu.html>; <http://www.arpad.btk.mta.hu/>

40 Az avar kori és Árpád-kori lelőhelyeket tartalmazó összehangolt ADAM és ÁRPÁD Program tervéről: Szentpéteri 2012 (s. a.).

41 Benkő 2012.

42 Fóthi–Bernert–Hajdu–Kövári 2012.

43 Benkő 2012, 69.

44 A kifejezetten a 9. századra fókuszáló 1992-es szegedi konferencia folytatásaként 2014 májusában újabb ülészak tekintete át az erre a korszakra vonatkozó legújabb kutatásokat. *Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények* című konferencián hangzott el a térképészeti ábrázolásokról szóló előadásom: Szentpéteri 2014 (s. a.).

- Benkő 2012
Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I– II. Budapest.
- Bóna 1971
Bóna, István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungsforschung in Ungarn (1945–1969). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23, 265–336.
- Bóna 1984
Bóna István: A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 265–373.
- Bóna 1994
Bóna István: Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Györffy György–Kovács László. Budapest, 67–75. (A honfoglalásról sok szemmel 1.)
- Bóna–Szentpéteri 1984
Bóna István–Szentpéteri József: Az avar kor a Kárpát-medencében (25. térkép). In: *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 320–321.
- Bóna–Szentpéteri 1994
Bóna István–Szentpéteri József: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján (térkép). In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk.: Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, 72.
- Bóna–Szentpéteri 1996
Bóna István–Szentpéteri József: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: *Magyarország története térképeken elbeszélve 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 15.
- Csallány 1956
Csallány Dezső: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest.
- Fehér–Éry–Kralovánszky 1962
Fehér Géza–Éry Kinga–Kralovánszky Alán: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter*. Budapest.
- Fettich 1943
Fettich Nándor: Győr a népvándorlaskorban. – Győr in der Völkerwanderungszeit. In *Győr története a XIII. század közepéig*. Szerk.: Lovas Elemér. Győr, 3–57. (Régészeti emlékek III.)
- Fóthi–Bernert–Hajdu–Kövári 2012
Fóthi Erzsébet–Bernert Zsolt–Hajdu Tamás–Kövári Ivett: Középkori embertani leletek a Székelyföldön. In: Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. II, 473–662.
- Garam 1995
Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest. (Cemeteries of the Avar Period [567–829] in Hungary 3.)
- Istvánovits–Kulcsár 2001
Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: Az „első nemzedék” problematikája a Kárpát-medencébe bevándorló sztyeppei népeknél. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Szeged, 21–24.
- Juhász 1993
Juhász Irén: Szarvas környéki temetők 9. századi leletei. – Funde aus der awarischen Gräberfeldern aus dem 9. Jahrhundert in der Umgebung von Szarvas. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 137–143.
- Kiss 1995
Kiss Gábor: A késői avar aranyozott övdíszek. – Die spätawarenzeitlichen vergoldeten Gürtelbeschläge. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11, 99–126.
- Kiss 1998
Kiss Gábor: A késő avar kori állatfejes övforgók és akasztóveretek. – Spätawarenzeitliche Gürtel- und Hängebeschläge mit Tierkopferverzierung. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4, 461–093.
- Kiss 1999–2000
Kiss, Gábor: Die spätawarenzeitlichen Riemenzungen mit Knopfsenden. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51, 411–418.
- Kovrig 1947
L. Kovrig Ilona: Avar leletek a nógrádmegyei Bozipusztáról. – Avar finds from Bozitapuszta (county Nógrád). *Magyar Múzeum* 1947. június, 13–17.
- Költő 1988
Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Szerk.: Költő László. Kaposvár, 1988.
- Költő 1993
Költő László: Honfoglalás kori tegezés sír Vörösön. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2, 433–446.

Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1991

Költő László–Lengyel Imre–Pap Ildikó–Szentpéteri József: Etnikumok, régészeti kultúrák a koraközépkori Pannoniában. Egy Somogy-megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989), 283–307.

Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992

Költő, László–Lengyel, Imre–Pap, Ildikó–Szentpéteri, József: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld Vörs aus dem 9.–11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy): Zur Problematik der Ethnika und archäologischen Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien. *Slovenská Archeológia* 40/2, 223–241.

Költő–Szentpéteri 1988

Költő László–Szentpéteri József: A vörs-papkerti IX–XI. századi temető. In: *Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról*. Szerk.: Költő László. Kaposvár, 12–13.

Költő–Szentpéteri 1990

Költő László–Szentpéteri József: Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez: Egy koraközépkori népesség régészeti feltárása Vörsön. *Forrás* (október) 69–78.

Költő–Szentpéteri 1996a

Költő László–Szentpéteri József: A 8–10. századi kontinuitás kérdései a vörsi 8–10. századi temető kapcsán. – The Questions of Continuity in the 8–10th Century on the Basis of the 8–10th Century Cemetery Excavated at Vörs. In: *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén – Völker an der Mur – Ljudi uz Muru: Zbornik referatov mednarodne znanstvene konference v Lendavi, 10.–12. maj 1995*. Szerk.: Balazic Janez–Vándor László. Murska Sobota–Zalaegerszeg, 101–109.

Költő–Szentpéteri 1996b

Költő László–Szentpéteri József: A Vörs–Papkert „B” lelőhely 8–9. századi temetője. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti Kutatások a Kis-Balaton Területén 1979–1992*. Szerk.: Költő László–Vándor László. Kaposvár–Zalaegerszeg, 115–121.

Költő–Szentpéteri 1998

Költő, László–Szentpéteri, József: Gedanken über die awarisch-ungarischen Assimilation nach Grabanalysen. *Specimina Nova Dissertationum Ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis De Iano Pannonio Nominatae* 12 (1). Pécs, 223–240.

Költő–Szentpéteri 2001

Költő László–Szentpéteri József: Gondolatok az avar–magyar asszimilációról temetőelemzések alapján. – Gedanken über die awarisch-ungarische Assimilation aufgrund von Gräberfelderanalysen. In: *„Együtt a Kárpát-medencében”. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak VII. összefüggése*. Szerk.: Kiss Magdolna–Lengvári István Pécs, 1996. szeptember 27–29. Pécs, 119–134.

Költő–Szentpéteri 2005

Költő, László–Szentpéteri, József: Der Fundplatz von Vörs–Papkert B (Ungarn, Komitat Somogy): Ein Gräberfeld des 8.–10. Jahrhunderts. In: *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*. Hrsg.: Heinrich-Tamaska, Orsolya. Innsbruck, 157–161. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelarchäologie 11.)

Költő–Szentpéteri 2014a

Költő László–Szentpéteri József: Vörs–Papkert B. In: Szöke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. Budapest, 31., 15–20. kép (29–34.)

Költő–Szentpéteri 2014b

Költő, László–Szentpéteri, József: Vörs–Papkert. In: Szöke, Béla Miklós: *The Carolingian Age in the Carpathian Basin. Permanent Exhibition of the Hungarian National Museum*. Budapest, 33., Figs. 15–20. (31–36.)

Költő–Szentpéteri–Bernert–Pap 2014a

Költő, László–Szentpéteri, József–Bernert, Zsolt–Pap, Ildikó: Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at Vörs–Papkert B. – Családok, leletek, generációk. Egy interdiszciplináris kísérlet tanulságai: Vörs–Papkert B. In: *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton. – People, Settlement and Landscape on Lake Balaton over the millennia*. Hrsg.: Heinrich-Tamaska, Orsolya–Straub, Péter. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden Westf., 361–390. (Castellum Pannonicum Pelsonense 4.)

Költő–Szentpéteri–Bernert–Pap 2014b

Költő László–Szentpéteri József–Bernert Zsolt – Pap Ildikó: Családok, leletek, generációk. Egy interdiszciplináris kísérlet tanulságai: Vörs–Papkert B. – Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at Vörs–Papkert B. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára – Avarorum Soli-*

- tudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday.* Szerk.: Anders Alexandra–Balogh Csilla–Türk Attila. Budapest, (s. a.) (Opitz Archaeologica 6.)
- Kralovánszky 1965
Kralovánszky Alán: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961. Leletkataszter. – Archaeological Excavations in County Hajdú-Bihar 1944–1961 (register of finds). *Déri Múzeum Évkönyve* 1962–1964, 31–45.
- Kürti 2004
Kürti Béla: Gondolatok az avarokról és az avar továbbélésről. *Korunk* 2004. július. Forrás: <http://korunk.org/?q=node/7576> (letöltve: 2014. 09. 26. 23:04)
- Kürti–Menghin 1985
Kürti, Béla–Menghin, Wilfried: Katalog. In: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh. Ausstellungskatalog.* Hrsg.: Meier-Arend, Walter. Frankfurt am Main, 24–86.
- Langó 2007
Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest.
- László 1970
László Gyula: A „kettős honfoglalásról”. – Über die „doppelte Landnahme” der Ungarn. *Archaeologiai Értesítő* 97, 161–190.
- László 1988
László Gyula: *Árpád népe.* Budapest.
- László 1991
Arany János: *Rege a csodaszarvasról. László Gyula rajzaival.* Budapest.
- Lőrinczy 1993
Az Alföld a 9. században. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged.
- Madaras 1993
Madaras László: Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségeiről a régészeti leletek tükrében. – Das Vermutete Fortleben des Awarentums im 9. Jahrhundert in der Tiefebene im Spiegel der archäologischen Quellen. In: *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 11–32.
- Makkay 2003
Makkay János: *Magyarok – avarok – szlávok az ADAM alapján.* Budapest. (Tractata Minuscula 31.)
- Nagy 1993
Székkutas-kápolnadűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese (Előzetes jelentés). – Einige Grabkomplexe aus dem 9. Jahrhundert im awarischen Gräberfeld bei Székkutas–Kápolnadűlő (Vorbericht). In: *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 151–164.
- Révész 2014a
Révész László: *A magyar honfoglalás kora. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása.* Budapest.
- Révész 2014b
Révész, László: *The Era of the Hungarian Conquest. Permanent Exhibition of the Hungarian National Museum.* Budapest.
- Romsics 2014
Romsics Ignác: A magyarok eredete. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. *Magyar Tudomány* (5), 514–561.
- Rosner 1971–1972
Rosner Gyula: Előzetes jelentés a Gyöng-Vásártér úti avar temető feltárájáról II–III. – Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofes von Gyöng-Vásártér II–III. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 2–3, 85–221.
- Rosner 1973–1974
Rosner Gyula: Előzetes jelentés a Gyöng-Vásártér úti avar temető feltárájáról II–III. – Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofes von Gyöng-Vásártér II–III. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 4–5, 117–166.
- Szabó 1976
Szabó János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendeltetésének párhuzamai. – Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 14, 17–89.
- Szalontai 1991
Szalontai Csaba: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez (A késő avar karéjos övveretek). – Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert. (Spätawarenzeitliche schuppenförmige Gürtelbeschläge). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1984/85), 463–482.
- Szalontai 1992
Szalontai Csaba: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője). – Anmerkungen zur Ge-

- schichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. (Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapuszta Kettőshalom). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989), 309–347.
- Szalontai 1995
 Szalontai Csaba: A késő avar kori lilimos övveretek. – Die spätawarenzeitliche mit Lilien verzierte Gürtelbeschläge. In: *A népvándorláskor Fiatal Kutatói 5. találkozásának előadásai*. Szerk.: Költő László. = *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11, 127–143.
- Szalontai 1996
 Szalontai Csaba: „Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övverettípus vizsgálata. – „Von Hohenberg bis Záhony”. Untersuchung eines spätawarenzeitlichen Gürtelbeschlagtyps. *Savaria Pars Archaeologica* 22/3 (1992–1995), 145–162.
- Szalontai 1997
 Szalontai Csaba: Megjegyzések az alföldi avarság eltűnéséről és továbbéléséről. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* (1995/1996), 13–19.
- Szalontai 2000
 Szalontai, Csaba: Kritische Bemerkungen zur Rolle der Bulgaren im 9. Jahrhundert in der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen. – Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldön és Erdélyben. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6, 263–286.
- Szalontai 2001
 Szalontai Csaba: Bolgárok a 9. századi Alföldön? In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Szeged, 106–129.
- Szentpéteri 1991
 Szentpéteri József: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön. – Die spätawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85–2, 265–276.
- Szentpéteri 1993
 Szentpéteri József: Kígyómotívum a griffes–indás népesség hagyatékában. – Das Schlangenmotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums. – Motiv zmeji na pamjatnikach kruga grifona i lozi. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2, 225–278.
- Szentpéteri 1995
 Szentpéteri József: Cartographia avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig – Cartographia avarica. Kartographische Bemerkun-
- gen von ADAM bis Bajan. In: *A népvándorláskor fiatal kutatói 5. találkozásának előadásai: 1994. szeptember 27–29. Szenna*. Szerk.: Költő László. = *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11, 239–254.
- Szentpéteri 1996a
 Szentpéteri József: A kora avar kor. Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567–630/670). In: *Magyarország története térképeken elbeszélve 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 8.
- Szentpéteri 1996b
 Szentpéteri József: A késő avar kor. Késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680–804). In: *Magyarország története térképeken elbeszélve 1. Virágkor és pusztulás. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 9.
- Szentpéteri 1996c
 Szentpéteri, József: Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. In: *Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert: Symposium, Nitra 6. bis 10. November 1994*. Hrsg.: Bialeková Darina–Zábojník Jozef. Nitra, 151–165.
- Szentpéteri 1997
 Szentpéteri József: Az avar népesség továbbélése a 9–10. században. *Életünk* 1997/1., 76–83.
- Szentpéteri 2002
Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. I–II. Hrsg.: Szentpéteri, József. Budapest. (Varia Archaeologica Hungarica XIII/1–2.)
- Szentpéteri 2006
 Szentpéteri József: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. – Tales told by the maps... Contribution to the dating problems of the Avar Age. – Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. *Ar-rabona* 44/1, 455–496.
- Szentpéteri 2008
 Szentpéteri, József: Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit. *Antaeus* 29–30, 325–346.
- Szentpéteri 2009
 Szentpéteri József: A Barbaricumból Pannoniába: germán katonai segédnépek a korai Avar Kaganátus központjában. – From the Barbaricum to Pannonia. Germanic military auxiliary people in the centre of the Avarian Khaganate. In: *In terra quondam Avarorum... Ünnepi tanulmányok H.*

- Tóth Elvira 80. születésnapjára.* Szerk.: Somogyvári Ágnes–V. Székely György. Kecskemét, 235–252. (Archaeologia Cumanica 2.)
- Szentpéteri 2012 (s. a.)
Szentpéteri József: A Kárpát-medence kora középkori (6–13. századi) lelőhelykatasztere (Az „ADAM és ÁRPÁD” című adatbázis előkészületeiről). In: *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XXII. konferenciáján elhangzott előadások, 2012. október 4–6.* Szerk.: Gróf Péter–Merva Szabina. Visegrád (s. a.).
- Szentpéteri 2014 (s.a.)
Szentpéteri József: A 9. századi Kárpát-medence térképes ábrázolásai. In: *Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények c. konferencián elhangzott előadások, 2014. május 21–23.* Szerk.: Révész László–Takács Melinda. Szeged (s. a.).
- Szőke 1990–1991
Szőke Béla Miklós: The Question of Continuity in the Carpathian Basin of the 9th Century A.D. *Antaeus* 19–20, 145–157.
- Szőke 1993
Szőke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. – Die Bevölkerung der Großen Ungarischen Tiefebene im 9. Jahrhundert. In: *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 33–43.
- Szőke 1994
Szőke Béla Miklós: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Györffy György–Kovács László. Budapest, 77–84. (A honfoglalásról sok szemmel 1.)
- Szőke 2011a
Szőke Béla Miklós: Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. *Antaeus* 31–32, 9–52.
- Szőke 2011b
Szőke Béla Miklós: Pannónia a Karoling-korban. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Forrás: http://mta.hu/cikkek/folyamatban_levo_doktori_eljarasok (letöltve: 2013. 02. 13. 09:38).
- Szőke 2014a
Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása.* Budapest, 2014.
- Szőke 2014b
Szőke Béla Miklós: *The Carolingian Age in the Carpathian Basin. Permanent Exhibition of the Hungarian National Museum.* Budapest, 2014.
- Točík 1963
Točík, Anton: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej riše v Prši. – Gräberfeld und Siedlung des Awarischen Reiches. *Slovenská Archeológia* 11, 121–198.
- Tomka 1971
Tomka Péter: A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai. – Die inneren Gruppen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Győr-Téglavető-dűlő. *Arrabona* 13, 55–97.
- Tomka 1994
Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Györffy György–Kovács László. Budapest, 99–107. (A honfoglalásról sok szemmel 1.)
- Török 1975
Török, Gyula: The Visznek Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum.* Ed.: Kovrig, Ilona. Budapest, 321–345. (Cemeteries of the Avar Period [567–829] in Hungary 1.)
- Török 1982
Török, Gyula: Awaren- und landnahmezeitliches Gräberfeld in Visznek (Komitat Heves). *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 2, 41–56.
- Zábojník 1995
Zábojník, Jozef: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. – Sociálna problematika pohrebísk severného a severozápadného okrajového územia avarského kaganátu. *Slovenska Archeológia* 43, 205–344.

